

D. E. D. Europaeus kirjasuomen kehittäjänä ja kielentutkijana

LAILA LEHIKONEN

D. E. D. Europaeus.

1. Taustaa

Tuskin on kansallisten tieteiden haaraa, jolle Daniel Europaeuksen nimi ei olisi tuttu. Hänet mainitaan, puhuttiinpa 1800-luvun kielitieteestä, folkloristii-kasta tai arkeologiasta. 1840-luvulta lähtien Europaeus osallistui kieli- ja kansallisuuspyrintöihin ja ehti elämänsä kuluessa toimia mm. kääntäjänä, kansanrunojen kerääjänä ja julkaisijana, leksikografina, sanomalehtimiehenä, suomalais-ugrilaisten kielten tutkijana, onomastikkona, fonetiikkona, arkeologina ja kuurojen opettajana. Europaeuksesta jälkimaailmalle välittynyt kuva on kuitenkin ristiriitainen. Häntä on pidetty omalaatuisena, melkein hassahtaneena originellina, mutta puhutaan myös väärin ymmärretystä nerosta, joka suotta jäi aikansa maineikkaampien suurmiesten varjoon. Kun tutkimuksen historia mainitsee Europaeuksen, se toisaalta ylistää hänen nerokkuuttaan mutta toisaalta varustaa maininnan empivällä varauksella: »aatteikas, mutta huononoinen» (Niinivaara 1931: 18), »omalaatuisen lahjakas, mutta tutkijana hyvin epätasainen» (Erkki Itkonen 1961: 161), »nerokas ikuinen ylioppilas» (Terho Itkonen 1986).

Tämän kirjoituksen tarkoitus on valaista Europaeuksen elämäntyöstä lähinnä kahta lohkoa: hänen toimintaansa suomen kirjakielen kehittäjänä ja vertailevan kielentutkimuksen uranuurtajana. Tiedot perustuvat enimmäkseen Europaeuksen julkaisuihin, hänen lukuisille aikalaisilleen kirjoittamiinsa kirjeisiin sekä hänen painamattomiin kirjoituksiinsa.

Mielenkiinto kansallisia tieteitä kohtaan Daniel Europaeuksessa heräsi jo kotona. Hän syntyi 1820 Savitaipaleella. Isä oli Savitaipaleen kirkkoherra Peter Adolf Europaeus, joka mm. harrasti kansanrunojen muistiinpanemista ja toimitti keräelmiään jopa Porthanin käyttöön. Daniel Europaeus on itse kertonut kiinnostuneensa suomalais-ugrilaisista kansoista ja kielistä lukiessaan näistä isänsä kirjastossa olleesta saksalaisen historioitsijan August Ludwig Schlözerin teoksesta *Allgemeine Nordische Geschichte* (Biografinen nimikirja s. 181). Suomen kielen taidon Daniel Europaeus niin ikään sai kodin perintönä: hänen äitinsä oli Sofia Peijo, kirkkoherra Europaeuksen toinen vaimo ja aiemmin pappilan karjapiika, joka kansannaisena osasi vain suomea. — Vuonna 1844 Europaeus lähti opiskelemaan Helsinkiin. Hän ei kuitenkaan suorittanut tutkintoja, eikä hänellä koko elämänsä aikana ollut vakinaista tointa, vaan hän elätti itsensä tilapäisansioilla ja apurahoilla. Biografiseen nimikirjaan laatimassaan omaelämäkerrassa hän kertoo itse: »Mitään vakinaista asemaa ja toimeentuloa ei ole E. milloinkaan saavuttanut, mutta on sittenkin luopumatta jatkanut harrastuksiansa, oleskellen milloin Pietarissa, milloin Helsingissä.» Europaeus kuoli vuonna 1884 Pietarin köyhäinsairaalsa. (Europaeuksen elämäkerrasta ks. esim. Salminen 1906.)

2. Geometrian suomennos

Europaeuksen ensimmäinen merkittävä työ on Eukleideen geometrian kääntäminen, johon hän ryhtyi Heikelin ruotsinnoksen pohjalta heti aloitettuaan opintonsa Helsingin yliopistossa. Fennomaanisen liikkeen tärkeimpiä käytännön tavoitteita oli suomenkielinen oppikoulu, joka kasvattaisi maalle suomenkielisen sivistyneistön. Suurena esteenä tämän pyrkimyksen tiellä oli oppikirjojen puute. Jo lapsena Europaeuskin oli joutunut toteamaan, että isän kirjahyllystä löytyi runsaasti ruotsin-, saksan-, ranskan- ja venäjänkielisiä kirjoja mutta tuskin lainkaan suomenkielisiä (Salminen 1906: 4). Ei ole kuitenkaan tiedossa, miksi Europaeus päätyi juuri geometrian kirjaan. Samanaikaisesti käänsi samaa kirjaa jyvaskyläläinen Volmari Schildt, ja käännökset ilmestyivät vuonna 1847 muutaman kuukauden välein. Europaeuksen version nimi on »Mitäuden Oppi-Kirja, jossa löytyy Ensimmäinen Kirja Eukliideksen Alkeista enenetty Muistutuksilla ja lisäyksillä kuin myös sovittamisilla kaikellaisiin toimi-

Mittauden
O p p i - K i r j a,

joessa löytyy

Ensimmäinen Kirja Eukliideksen Mkeista

enennetty

Muistutuksilla ja lisäyksillä kuin myös
sowittamisilla kaikellaiisiin
toimituksiin,

antanut

Henrik Heikel,
Lehtori Tur'un Opistoossa.

D. C. D. Europæus

Kääntänyt Suomeksi

Kolmannesta Nuotsalaisesta painosta.

Helsingissä,

Painettu J. Simeliuksen perillisen Kirjapainossa

1847.

U. C. Schmanin kustannuksella.

tuksiin». Eukleideen geometrian ensimmäisen kirjan lisäksi teos sisältää harjoituksia ja käytännön sovelluksia.

Molempien kääntäjien suurin ongelma oli geometrian oppisanaston saattaminen suomeksi. Matematiikan suomenkielistä termistöä oli tosin käsitelty lehdistössä jo vuodesta 1820 alkaen (esim. »Förslag till Arithmetiska Konstord i Finskan, jemte Anmärkningar rörande dess Rättskrifning», Mnemosyne 1820 n:ot 91—93 ja nimim. a-r-k:n artikkeli »Förslag till några mathematiska konstord i Finskan», Helsingfors' Morgonblad 1835 n:o 98), ja joitakin matematiikan alkeisoppikirjoja oli ilmestynyt (esim. J. Fr. Wallinin Luvuunlasku- eli Räkningi-Kirja 1835), mutta varsinaisia geometrian oppikirjoja ei suomeksi vielä ollut.

Nykyisestä geometrian termistöstä Europaeuksen käyttämä poikkeaa melkoisesti. Useille käsitteille on myöhemmin vakiintunut toinen nimitys, esim. *asema* 'kanta', *keskeinen* 'halkaisija', *mukainen* 'yhteneväinen', *neljäkäs* 'neliö', *pykälä* 'aste', *pyörö* 'ympyrä', *pölkäre* 'kuutio'. Jotkin sanat ovat jääneet elämään toisessa merkityksessä kuin Europaeus niitä käyttää, esim. *umpio*, joka Europaeuksen geometriassa merkitsee kuviota. Joistakin käsitteistä taas on sittemmin päädytty käyttämään vierasperäistä termiä, kun Europaeus vielä pyrki suomentamaan, esim. *yhdistö* 'summa', *vastake* 'hypotenuusa', *pienike* 'minuutti', *toisike* 'sekunti'. Jo teoksen nimessä herättää huomiota *geometria*-termin suomenkielinen vastine *mittaus* ja varsinkin sen nykyisestä poikkeava taiputus *mittauden*.

Huomio liukuu helposti sellaisten sanojen ohi, joita käytetään nykysuomesakin. Kirjan alussa on luettelona 146 suomenkielistä sanaa ja niiden ruotsalaiset käännökset. Näistä sanoista, joista tosin kaikki eivät ole geometrian termejä, on Europaeuksen mainitsemassa merkityksessä nykyisin käytössä 40 eli runsaat 27 %. Teoksen varsinaisista geometrian termeistä on jopa hieman runsaammin — n. 30 % — sellaisia, jotka vieläkin ovat hyväksytyjä (Koskimies 1949: 64). Europaeuksen kieleemme tuomia geometrian termejä on kolme: *kehä*, *suunnikas* ja *tilavuus* (Rapola 1960: 106 ja aakkosellinen sanaluettelo).¹ Sanojen *suunnikas* ja *tilavuus* ensiesiintymä on juuri Europaeuksen geomet-

¹ Martti Rapola (1960: 42) liittää Europaeuksen sanaluetteloon myös sanan *kolmio*: sen ensiesiintymä on ollut vuonna 1845 sekä Europaeuksen että Lönnrotin tekstissä. Esiintymät ovat löytyneet Saima-lehden liitteessä Kallavedessä ilmestyneestä artikkelista »Finsk Terminologi i Geometrin», jossa esiteltiin Europaeuksen ja Schildtin termejä ja kommentoitiin niitä. Ilmeisesti *kolmio* on kuitenkin Lönnrotin sana. Se esiintyy ensimmäisen kerran luettelossa sarakkeessa, jossa on Lönnrotin, A. F. Boreniuksen ja Matias Akianderin suosittamia sanoja. Europaeuksen termejä ovat samassa luettelossa *kolmikulma* ja *kolmikko*. Myöhemmin samana vuonna ilmestyi lehdessä Europaeuksen vastine »Lisää mittaustieteen nimityssanoille». Siinä Europaeus on ottanut käyttöön sanan *kolmio* mutta muistuttaa termeistään: »Lönnrotimme sulotahtoista neuvoo olen monissa paikoin velollinen kiittämään.» Lopulliseen geometrian käännökseensä Europaeus otti termin *kolmikas*.

rian suomennoksessa; sanaa *kehä* hän oli käyttänyt vielä teoksen käsikirjoituksessa (ks. »Finsk Terminologi i Geometrin», Kallavesi 1845 n:ot 1—2), mutta lopullisessa versiossa hän päätyi sanaan *ympäryys*. Havaintojeni mukaan niiden sanojen luetteloon, joiden ensiesiintymä on Europaeuksen kirjoituksissa, voidaan lisätä vielä ainakin yksi matematiikan termi: Europaeuksen geometrian sanasto lienee ensimmäinen teksti, jossa ruotsin *jämna tal* on suomennettu käyttäen sanaa *parillinen*.²

Oppisanat herättivät kiinnostusta jo aikalaisissakin. Kun teoksen ensimmäinen jakso oli käännetty, Europaeus lähetti sen tarkistettavaksi Porvoon kymnaasin matematiikan lehtorille A. F. Boreniukselle, ja tämä toimitti käännöksen ja omat kommenttinsa edelleen Lönnrotille (Salminen 1906: 7—8). Ilmeisesti juuri Lönnrot halusi asialle laajempaakin julkisuutta, ja syksyllä 1845 julkaisi Saiman lisälehti Kallavesi luettelon sekä Europaeuksen että Schildtin käyttöön ottamista termeistä ja Lönnrotin, Boreniuksen ja Matias Akianderin kommentit niihin. Keskustelu asiasta jatkui sekä Kallavedessä että Morgonbladetissa. (»Finsk Terminologi i Geometrin», Kallavesi 1845 n:ot 1—2; Europaeus 1845; »Bidrag till mathematiska termer», Morgonbladet 1845 n:o 82.) Yleensä aikalaiset pitivät Europaeuksen termejä onnistuneempina kuin Schildt-Kilpisen. Tätä mieltä oli Borenius (kirje Lönnrotille 10. 4. 1845, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto) ja myös Pietari Hannikainen, joka Kanavalehdessään arvosteli Europaeuksen käännöksen (1847). Hänellä oli kyllä joitakin ehdotuksia termistön parantamiseksi, mutta kokonaisarviona hän lausui: »Herra Europaeus on varoisammasti käyttänyt uusia johdesanoja, kun H:ra Kilpinen ja sillä saanut käännöksensä helpompi lukuiseksi. – – mitä kieleen yleisesti tulee, niin se on niin oikoinen ja vakava, ettei siitä kukaan voine sanoa mitään.» — Aika on kuitenkin arvioinut näiden kahden käännöksen termejä hieman toisin kuin aikalaiset: Schildt-Kilpisen käyttämistä on nykykieleen jäänyt jonkin verran enemmän kuin Europaeuksen (Koskimies 1949: 64).

3. Sanakirjatyöt

Merkittävimmin Europaeus on vaikuttanut suomen kirjakielen sanaston kehittämiseen sanakirjatöillään. Vuonna 1845 pestasi Lönnrot nuoren ylioppilaan Europaeuksen apulaisekseen kirjoittamaan puhtaaksi tekeillä olevan suuren suomalais-ruotsalaisen sanakirjan aineksia. Puhtaaksikirjoittajan mieli paloi kuitenkin runonkeruutyöhön. Pian hänen toiveensa päästä kentälle toteutui-kin, mutta päätavoite oli ainakin aluksi sanakirjan ainesten kartuttaminen.

² Rapolan mukaan (1960: 55) sanan *parillinen* ensiesiintymä on vasta vuonna 1851 ilmestyneessä sanakirjassa Ryskt, Svenskt och Finskt Handlexikon. — Huomattakoon, että Europaeus oli toimittamassa tätä sanakirjaa.

D. E. D. Europaeus kirjasuomen kehittäjänä ja kielentutkijana

Lönnrotin suuren sanakirjan hanke keskeytyi 1840-luvulla, mutta 1848 Europaeus sai Lönnrotilta toisen sanakirjatyön: kapteeni Otto Meurmanin venäläis-ruotsalaisen käsisanakirjan suomalaisen osan toimittamisen. Lönnrot oli taivuteltu työhön mukaan, vaikka hän alun alkaen suositteli siihen Europaeusta (esim. Anttila 1935: 10 ja Lönnrotin kirje F. J. Rabbelle 19. 2. 1847, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto). Europaeus teki pohjatyöt kirjan toisesta neljänneksestä alkaen. Kirja ilmestyi 1851.

Europaeuksen omissa nimissä kulkee ruotsalais-suomalainen sanakirja, joka Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamana ilmestyi 1853. Vaikka teoksesta on totuttu puhumaan Europaeuksen sanakirjana, kyseessä on itse asiassa viiden miehen työ, jonka Europaeus muokkasi lopulliseen asuun. Peruskäsikirjoitusta olivat Europaeuksen ohessa laatimassa August Ahlqvist, C. G. Borg, Pietari Hannikainen ja Antero Varelius (Europaeus 1853 b: VIII). Teos tuli aikanaan suureen tarpeeseen. Sen ilmestymiseen asti oli ruotsalais-suomalaista sanakirjaa tarvitsevilla käytettävänä vain rovasti Kaarle Heleniuksen 1838 ilmestynyt sanakirja, jota jo aikalaiset pitivät kehnona (esim. Suom. Kirj. Seuran pöytäkirja 3. 11. 1847, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto B 1613). Europaeuksen kirja sen sijaan täytti vaativankin tarpeen. Hakusanoja siinä on yli 35 000, ja sanojen lisäksi mukana on paljon fraaseja. Teoksesta otettiin 2 000 kappaleen painos, ja menekki oli senaikaiseksi hyvä: jo kymmenen vuoden kuluttua oli tarpeen ruveta suunnittelemaan uutta painosta (Palmén 1882: 64).

Teoksen suomenkielisten sanojen joukossa on mm. seuraavat n. 220 sanaa, jotka ilmeisesti nyt ensi kerran esiintyivät kirjallisuudessa:³

aavikko, ahdasmielinen, ahdasmielisyys, aiheeton, aiheettomuus, ainekirjoitus 'kirjoituksen luonnos', *aistillinen, aistillisuus, alhaiso, alistaa* (nykymerkityksessä; aiemmin 'alentaa'), *alkeellinen* 'elementaarinen', *alusmaa, alustalainen, annos* (nykymerkityksessä; aiemmin 'lahja, anti'), *asutus*,

eduskunta, ehdonalainen, ehdoton 'absoluuttinen', *ehdottaa* (nykymerkityksessä; aiemmin 'esittää varaus tai ehto, esittää'), *elin, elollinen* 'orgaaninen' (aiemmin 'varakas'), *enemmistö, epäkunnioitus, epäsointu, epäys* (nykymerkityksessä; aiemmin 'epäily, epätietoisuus, hämmennys, epätoivo'), *erittelevä, esitelmä* 'kirjoitettu esitys', *esittää, etevämyys*,

haavuri 'kirurgi', *haihtua* (nykymerkityksessä; aiemmin mm. 'eksyä, harhautua, hajota'), *halveksia, happo* (nykymerkityksessä; aiemmin mm. 'oksidei, hap-

³ Luettelo perustuu Martti Rapolan laatimaan (1960: 106—107 ja aakkosellinen sanaluettelo), mutta olen tarkistanut sen Vanhan kirjasuomen sanakirjan kokoelmien ja Europaeuksen sanakirjan avulla. Niinpä olen voinut poistaa luettelosta kymmenkunta sanaa ja toisaalta lisätä siihen joitakin Rapolalta puuttuvia sekä täsmentää eräiden sanojen merkityksiä.

pi'), *harrastus, heiluri, hirmumyrsky, huvila*,

ihanne (nykymerkityksessä; aiemmin mm. 'ihana; kauneus, taide'), *ilmanala, ilmansuunta, ilmaus* 'ilmiö', *ilmiö* (nykymerkityksessä; aiemmin mm. 'meteorii'), *innostus* 'innoitus', *intohimo, johtaja, johtokunta, johtopäätös*,

kangastus, kannattaa 'olla tuottava, maksaa vaiva' (aiemmin 'kantaa, kestää paino'), *kanteenalainen, kartoittaa, kasvullisuus* 'kasvillisuus', *katkeroittaa, kaunokirjailija, kaunokirjallisuus, keräilijä, keskihakuinen, keskimäärin, keskipakoinen, kiihtymys* 'kiintymys', *kiintymys, kimmoisuus, kirjasin, kiteyttää, kiteytyä, kivennäinen, kohtuuttomuus, kosteikko* 'keidas', *koulunkäynti, kunnallinen, kunta* 'kommuuni' (aiemmin mm. 'lääni, maakunta, järjestelmä, seura' ja yhdyssanojen jälkiosana), *kuvitella*,

lainaus 'sitaatti', *liiallisuus, liioitella, lukumäärä, lumous* (nykymerkityksessä; aiemmin mm. 'noitus, taikuus'), *luonnos* (nykymerkityksessä; aiemmin 'verkon ensimmäinen silmäriivi'), *läpileikkaus*,

maalainen, maallikko, maanpakolaisuus, makeinen 'konvehti, sokerileivos', *maustaa, miehittää, miehitys, mielenhäiriö, mielikuvitus, mietintö* 'lausunto, mietintö' (aiemmin mm. 'mielipide, käsitys'), *moniavioisuus, moniääninen, muinaisuus, mukaelma, murhenäytelmä, myötätuntoisuus, myötävaikutus*,

naamari, narrimainen, nerokas 'älykäs, nerokas' (aiemmin vain 'älykäs'), *nerokkuus* 'älykkyys', *nimitys* 'virkaan nimittäminen' (aiemmin mm. 'lautakunta, nimi'), *nöyryytys*,

omanvoitonpyynti, opillinen, oppisali, osoite (nykymerkityksessä; aiemmin 'osoitus, näyte, viite'), *ottolapsi, ottopoika, ottotytär*,

paimentolainen, peruuttaa, peruutus, pesäke, pidättyväisyys, pintapuolinen, poljento (oik. *polento*), *poroporvari, poroporvarillinen, puhetaito, pulmallinen, puolustuspuhe, puutteellinen, puutteellisuus, pätevä* 'kelvollinen', *pätevyys* 'kelvollisuus', *päällikkyyys, pöyhkeillä*,

raakalainen, rauhanehto, rikosoikeus (oikeustieteen ala; aiemmin tuomioistuimesta), *risteillä, ristikko, ritarikunta, runsastuloinen* 'runsas, viljava', *ryhti* (vartalon ryhti; aiemmin *pitää ryhtinsä* 'pitää paikkansa'),

sairasmielinen, sairasmielisyys, samuus, sanakas, sananmukainen, seikkailija, sekasikiö, sekasorto, sekasortoinen, seuraelämä, sielunhoito, sinutella, sirpale, sivellin, sopusuhtainen 'symmetrinen', *sotapäällikkö, suihkukaivo, suvaitsemattomuus, synnynnäinen, syytteenalainen, syöpyä* (nykymerkityksessä; aiemmin 'tulla syödyksi'), *säestys* (mus.), *säestää* (mus.), *säkeistö, särmikäs, säästeliäs*,

taidokas, taikausko, taikauskoinen 'ennakkoluuloinen', *taivaankappale, tarkoituksenmukainen, tasa-arvo, tasanko, tavanmukainen, tenhovoima, tieteisoppi* 'teoria', *tilaton* 'maata omistamaton' (aiemmin mm. 'osaton'), *tilinpäätös, todellisuus, toimeentulo, toteuttaa* (nykymerkityksessä; aiemmin 'todistaa'), *tunnussana, tuottelias, turhamaisuus, tutustaa, tuumia, ryhjäntoimittaja, täysikasvuinen* (aiemmin *täysikasvuinen, täysikasvinen*), *täyteläinen*,

D. E. D. Europaeus kirjasuomen kehittäjänä ja kielentutkijana

ulkomaalainen (aiemmin mm. *ulkomaanlainen*), *ulkomuoto*, *ulkoneva*, *uskonnollinen*,

vahingonilo, *vaikutuspiiri*, *vakavarainen*, *vallanhimo*, *vallanhimoinen*, *vallankumous*, *valokuvaaja*, *valokuvata*, *valtaistuini*, *valtio-oppi*, *valtiotiede*, *vanhus* 'vanha mies', *vapaamielisyys*, *varasto*, *varjostin*, *varmuus*, *vastaisuus* 'tulevaisuus', *vastakohta*, *vastenmielisyys* (aiemmin *vastoinmielisyys*), *verotus*, *vety*, *viehättävä*, *viehätys*, *virkatelo*, *voimistua*, *vuorovaikutus*, *vyöte*, *vähemmistö*, *väitöskirja*, *välilehdittäjä*, *välillinen*, *välipäätös*, *vääristellä* (totuutta, asiaa; aiemmin 'väännellä'),

yhdensuuntainen, *yhdyssana* 'konjunktio', *äänenkannattaja*.

On kuitenkin varsin vaikeaa saada selville, mikä on näiden sanojen alkupeurä. Jotkin saattavat olla toimittajien, jokin siis ehkä Europaeuksenkin käsialaa. Enimmäkseen sanakirjan toimittaminen merkitsi kuitenkin jo olemassa olevien sanastojen kopiointia ja uuteen teokseen liittämistä. Ehkä ruotsalais-suomalaisen sanakirjan toimittajat myös poimivat sanoja tuonaikaisesta kirjallisuudesta; ainakin Lönnrot siihen heitä kehotteli (esim. kirjeessä August Ahlqvistille 20. 4. 1849, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto). Päälähteenä oli vasta valmistunut Meurmanin sanakirja, jonka teossa Europaeus oli ollut mukana, ja lisäksi toimittajilla oli käytössään Lönnrotin sanakokoelmia (esim. Anttila 1935: 13). Useita edellä mainituista sanoista löysin Lönnrotille kuuluneesta välilehtisestä Renvallin sanakirjasta (Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto, Lönnrotiana 181 ja 182) kirjoitettuna Lönnrotin käsialalla ja toisella, tuntemattomalla käsialalla. Epäselväksi jäi, onko lisäykset tehty ennen Europaeuksen sanakirjan ilmestymistä vai sen jälkeen.

Ruotsalais-suomalaisen sanakirjan ilmestyessä Europaeuksen mielenkiinto oli jo alkanut suuntautua suomen kielen käytön ja sanaston kysymyksistä kielen historiaan, mutta vielä vuonna 1864 hän teki Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle ehdotuksen, että ryhdyttäisiin toimittamaan ruotsalais-suomalaista virkakielen sanakirjaa, ja tarjoutui itse teoksen toimittajaksi. Seura piti kirjaa turhana, koska uskottiin, että tekeillä oleva seuran uusi ruotsalais-suomalainen sanakirja täyttäisi tämänkin tarpeen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset v. 1863—1864, Suomi II: 3 s. 334—336.) Osoitettiin kuitenkin varsin nopeasti, että Europaeuksen idea olisi ollut toteuttamisen arvoinen. Heti seuraavana vuonna ilmestyi uusi suomennos vuoden 1734 Ruotsin laista, ja todettiin, että Europaeuksen ehdottaman lainen sanasto oli välttämätön. Luettelo ilmestyi vain kaksi vuotta Europaeuksen aloitteenteosta mutta asessori A. E. Stråhlmanin koostamana. (Niinivaara 1931: 18.)

Kaikkiaan Europaeus toimi sanakirjojen ja muiden sanastotöiden parissa kymmenkunta vuotta. Silti hänelle ei varsinaisesti voi suoda sanasepon titteliä kuten monille hänen aikalaisilleen. Edellä mainittujen matematiikan termien ja sanakirjoissa mahdollisesti olevien Europaeuksen sanojen lisäksi vain seura-

vien 16 sanan ensiesiintymä on ilmeisesti Europaeuksen kirjoituksissa:⁴ *johto* (kieliop.: 1847 d: n:o 20 s. 3), *johto-oppi* (kirjeessä Lönnrotille 14. 5. 1847, Niemi 1903: 61), *johtopääte* (1845: 3), (säkeen) *kerto* (1847 b: n:o 13 s. 1), *kertosäe* (1847 b: n:o 13 s. 1), *kielivirhe* (1847 a: n:o 22 s. 3; vuonna 1847 myös Hannikaisella), *kiistää* 'kieltää, väittää vääräksi' (1847 f: n:o 1 s. 2; aiemmin 'uhata, karkottaa'), *kivipaino* (1847 e: 3; vuonna 1847 myös Hannikaisella), (kirjojen) *kustantaja* (1847 c: 3), *omistusliite* (1848: n:o 11 s. 3), *suorasanainen* (1847 d: n:o 16 s. 2), *säännöllisyys* (1847 f: n:o 4 s. 2), *säännöttömyys* (1847 f: n:o 2 s. 4), *todennäköinen* (kirjeessä Castrénille 2. 2. 1847, Niemi 1903: 55), *toteuttaa* 'todistaa, vahvistaa' (kirjeessä Castrénille 2. 2. 1847, Niemi 1903: 55; tässä merkityksessä vuonna 1847 myös Schildt-Kilpisellä; nykymerkityksessä ensi kerran ilmeisesti Europaeuksen sanakirjassa), *valtava* (1847 f: n:o 1 s. 3).

Sanansepitys ei milloinkaan ollut Europaeuksen päätavoite, vaan hän käytti uusia sanoja tekstiyhteydessä, niitä tarvittaessa. Itse asiassa Europaeuksen suhtautuminen uudissanoihin oli varovaista, melkein torjuvaa. Otto Meurmanin venäläis-suomalaisen sanakirjan toimittamisesta hän kirjoitti Lönnrotille (15. 3. 1849, Niemi 1903: 120): »Uudissanojen tekoa olen pyytänyt välttää*, missä vaan olen voinut, jos ei varsin sopiva ja ymmärrettävä muoto ole* mieleen pitäytynyt taikka suurempi tarvis vaatinut. Luonnollisuus tarvitsee kielessäkin tulla* hoidetuksi, eikä sitä kukaan osaakkaan paheksia*, että, jos toisessa kielessä mitä sanotaan yhdellä sanalla, sen eteen Suomessa tarvitaan useampi taikka toisin asetettu lause.» Hän jopa pyyhki käsikirjoituksesta joitakin Lönnrotin sanaehdotuksia (kirje Lönnrotille 15. 3. 1849, Niemi 1903: 119).

Europaeus myös pohti periaatteita, joita uudissanojen muodostamisessa pitäisi soveltaa. Erityisesti hän korosti johto-opin tutkimisen tärkeyttä. Hänen periaatteenaan oli, että koska johto oli uudissanojen luomisessa keskeinen sanamuodostuskeino, johtosysteemin oli oltava selkeä ja johtimet oli vakiinutettava täsmällisiin merkitystehtäviin. Hän kirjoitti (1847 d: n:o 20 s. 3):

Pahin seka kirjakielessämme on toki uudissanojen tekemisessä. Ehkä kielessämme kyllä on tarkat säännöt sanajohdollekin, niin ei niitä kuitenkaan vielä ole* vähintäkään tutkittu, eikä usein paljon huolitettu, vaikka vähälläkin ajatteleamalla olisi toki vähän parempi selko monestakin uudissanasta saatu. Ei se sitte olekkaan ihme*, että moni sellainen sana johtopääteeltänsä saapi peräti toisen merkityksen kuin tekijä mielikään, taikka yhtä toista hulluutta, jonka jos olisi tekijä tietänyt, niin kyllä olisi hyvillä mielin kiertänyt, ja myös on sanoja johdettu peräti väärin, ettei siitä oikeastansa

⁴ Luettelo perustuu Rapolan laatimaan (1960: 106 ja aakkosellinen sanaluettelo), mutta olen tarkistanut sen Vanhan kirjasuomen sanakirjan kokoelmien ja Europaeuksen kirjoitusten avulla sekä liittänyt sanojen jälkeen sulkuihin tiedon ensiesiintymän paikasta. Muutamia tietoja olen voinut Rapolan esittämistä täsmentää. Rapolan luettelossa on myös sana *arvostelu* (1846); sitä en kuitenkaan ole Europaeuksen tuotannosta löytänyt.

D. E. D. Europaeus kirjasuomen kehittäjänä ja kielentutkijana

ole' tullut mitään valmista. – – Tähän asti tehdyt johtosanat pitäisi myös kaikki säästämättä tutkittaman ja tuomittaman, ja toisia siaan tehtämän, kussa vaan tarvitaan, että uusi henki niihinkin saataisiin. Vakuutus siitä, että niin paljon kuin mahdollista on, päästään rikkomasta kielen sääntöjä ja luontoa vasten, antaa jokaiselle kunnolliselle kirjaelijalle erinomaisen mielisulon ja rohkeuden uusiin töihin, joita kansakin haluisemmasti ottaa vastaan, kuin näkee kielensä joka paikassa pyhänä ja hyvässä vaarissa pidettävän.

Europaeus piti asiaa niin tärkeänä, että suunnitteli ja ehdotti suomen johtopoppia käsittelevän teoksen kirjoittamista (esim. 1847 d: n:o 20 s. 3). Vuonna 1847 hän kirjoitti Lönnrotille poimivansa Helienuksen sanakirjasta sellaisia sanoja, joiden johtimilla on useita merkitystehtäviä, ja kehotti Lönnrotiakin sanakirjatyön ohessa merkitsemään muistiin johdoksia (kirje 23. 3. 1847, Niemi 1903: 60). Johto-opin kirjoittaminen ei kuitenkaan Europaeuksen muiden hankkeiden takia toteutunut, mutta Europaeuksen verbipoimielmat tulivat käyttöön Fabian Collanin kieliopissa (1847: XII).

4. Kielenhuoltajana ja kielenkäyttäjänä

Vuonna 1847 Daniel Europaeus yhdessä kolmen muun ylioppilaan, Paavo Tikkasen, August Ahlqvistin ja Antero Vareliuksen, kanssa perusti Suometarlehden, jonka ohjelmanjulistuksessa luvattiin edistää suomen kielen asiaa ja johdattaa suomen kieli myös sivistyneistön koteihin. Saman vuoden maaliskuussa lehden toimittajat sekä Aksel Aspelund, Karl Collan, C. F. Forsius, Fredrik Polén, August Schauman, Nestor Tallgrén ja Oscar Toppelius tekivät juhlallisen liiton, jonka jäsenet lupasivat edistää suomen kielen oppimista ja tästä syystä itse aina kun vain mahdollista käyttää suomea (Sitoumus suomen kielen käytäntään, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto B 1513). Europaeus toteutti päätöstä ja rupesi esimerkiksi Lönnrotille kirjoittamaan suomeksi. Lönnrotiakin Europaeus kehotteli käyttämään suomen kieltä ja kirjoitti: »Jos kaikki päättäisi, aina kirjoittaa' Suomeksi, mitä suinkin saattaa, sekä kirjauksia, että muita, niin antaisi se jo vähän harjoitusta, uskallusta, herätystä ja muitakin hyviä vaikutuksia. Mutta jokaisen, joka tahtoo sitä muilta tehdyksi, pitäisi itsenkin niin tekemän. Minä kelle vaan olen kirjoittanut, niin aina Suomeksi, ja pyydän vielä Suomeksi vastaamaankin.» (Kirjeet Lönnrotille 14. 5. 1847 ja 12. 1. 1848, Niemi 1903: 61, 93.)

Suomettaren ensimmäisessä vuosikerrassa ilmestyi Europaeuksen laaja artikkeli »Suomen kieli kirjallisesti käytettävänä» (1847 d). Siinä hän käsitteli useita tuon ajan keskeisiä kielikysymyksiä. Samoihin aiheisiin hän palasi myös arvostellessaan Gottlundin kielenkäyttöä (1847 a) ja esitellessään laajasti Fabian Collanin kielioppia (1848).

Europaeuksen murretausta on itäinen. Hänen toimintansa alkuvaiheessa itämurteisuudet olivat vasta murtautumassa kirjasuomeen ja erääit itäiset piirteet, jotka nyt kuuluvat yleiskieleen, saattoivat vanhaan läntiseen kirjasuomeen tottuneesta tuntua murteellisilta. Nykylukijaan esim. Europaeuksen geometria ei tee erityisen itämurteista vaikutusta, mutta kun lehtori Borenius arvioi sitä Lönnrotille, hän huomautti, että kääntäjä on hyvin itsepäinen eikä ole tietävinään muusta kuin Savitaipaleen seudun murteesta (kirje Lönnrotille 10. 4. 1845, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto). Kun Europaeus itse otti kantaa eri murteiden parhaimmuuteen, hän ei suinkaan asettunut erityisesti puolustamaan itämurteita vaan Lönnrotin tavoin suositti kompromissia. Vanhaa pohjaa ei pitänyt hylätä, mutta kirjakieltä oli mahdollisuuksien mukaan rikastettava eri murteista saatavilla aineksilla, kuitenkin niin, että yksi ja yhteinen kirjakieli säilyi. Hän kirjoitti: »Meiän pitää kirjoittaman kaikille Suomalaisille yhtä paljon ja kaikilla on omia etuuksia puheessansa, joista voivat sanoa*: meidän puheen jälkeen pitäisi tämä ja tämä mutka aina kirjoitettaman, niin se olisi sen ja sen tähden parempi. Kaikista murteista, se on, koko kielestä pitää kirjamurre* ha*ettaman; pitää ahkeroitettaman käsittää* aivan kielen mieli-juurta (ideal), sen täydellisyyttä ja kyllyyttä, joita ei yhdestä murteesta saada*.» (1847 a; n:o 25 s. 2.)

Murteiden taistelun kiistakysymyksistä keskeisin oli kirjakielen *d*. Kun Reinhold von Becker oli vuonna 1820 Turun Viikkosanomissa ehdottanut sen hylkäämistä, syntyi vilkas keskustelu tämän äänteen ja kirjaimen asemasta. Europaeus asettui sille kannalle, että koska eri murteissa oli erilainen äänne-kanta, tarvittaisiin kirjoitukseen erityismerkki. Ajatuksen hän oli omaksunut Lönnrotilta, joka Suomi-kirjassa oli ehdottanut *t:n* heikon asteen merkiksi fraktuura-*d:tä* (1841: 14, 16). Europaeuksen ehdottama erityismerkki oli rivinylinen pikku-*d* tai kirjainten välissä rivin alalaidassa oleva heittomerkki. Äännearvoltaan merkki olisi ollut labiili: jokainen olisi saanut lukea sen murteensa mukaan. Siis esim. *vedän* tai *ve,än* olisi voitu lukea *velän*, *verän*, *veän* jne. (1847 d: n:o 18 s. 3.) Ehdottamiaan merkintätapoja Europaeus ei tietävästi kuitenkaan edes itse koskaan käyttänyt.

Samantapaista ratkaisua Europaeus — Lönnrotin (1841: 14, 16—17) sekä ilmeisesti myös Castrénin (1841: 7—16) esikuvan mukaan — suositti myös *k:n* heikon asteen merkintään. Ajatus oli, että heikko aste kirjoituksessa merkittäisiin kaikissa tapauksissa ja aina samalla merkillä. Europaeus perusteli kirjoitustavan käyttöönoton hyödyllisyyttä mm. 1847 Lönnrotille kirjoittamassaan kirjeessä (12. 1. 1847, Niemi 1903: 52): sen avulla saataisiin eroon esim. semmoiset homonyymit kuin *palo*: *palon* ja *palko*: *palon*. Merkintä helpottaisi vieraskielisen suomea opiskelevan kielenoppimista — varsin tärkeä näkökohta 1800-luvulla, kun monet suomen kielen innokkaimmista kannattajista ja par-

D. E. D. Europaeus kirjasuomen kehittäjänä ja kielentutkijana

haista käyttäjistäkin joutuivat opettelemaan kielen vieraana kielenä. Europaeuksen merkkiehdotus oli heittomerkki. Tarkoitus oli, että lukijat voisivat lukea sen, kuten *d:n* heikon asteen merkin, kotimurteensa ääntämyksen mukaan. (Esim. 1847 d: n:o 16 s. 3, n:o 18 s. 3; 1847 g: 3.) Europaeus itse käytti merkkiä säännöllisesti ja kirjoitti esim. *jär'estyksellä ja sel'olla, vih'osta, se'assa, pi'an, pu'ustamme* jne. Europaeuksen suosituksesta Suomettaren toimittajat Tikkanen ja Ahlqvist omaksuivat kirjoitustavan, mutta sen käyttäjinä he eivät olleet yhtä uskollisia kuin Europaeus.

Kolmas ortografiasikka, joka tuohon aikaan herätti keskustelua, oli ns. loppuaspiraation merkintä. 1820-luvulta lähtien oli alettu kiinnittää huomiota loppukahdennussanoihin. Aikakauden yleinen käsitys oli, että näissä sanoissa kuuluu yleiskielessäkin myös tauon ja vokaalin edellä jonkinlainen »loppuhengähdys». Kiisteltiin kuitenkin siitä, oliko se merkittävä, mihin sananmuotoihin se kuului ja mitä merkkiä piti käyttää. Europaeus oli sitä mieltä, että »hengähdys» oli merkittävä, ja perusteli myös tätä käsitystään mm. vieraskieliin suomea opiskeleviin vetoamalla (esim. Lönnrotille 19. 3. 1847 kirjoittamassaan kirjeessä, Niemi 1903: 56—57). Merkeistä Europaeus piti parhaana toimittajatoimittajaverinsa Antero Vareliuksen käyttöön ottamaa kreikan ortografiasista saatua *spiritus asper* -merkkiä (1847 d: n:o 18 s. 2—3), ja sitä hän käytti teksteissään hyvin säännöllisesti: *verrata', murre'* jne. Esimerkiksi Suomettarissa tämä kirjoitustapa oli yleinen kahdessa ensimmäisessä vuosikerrassa.

Vaikka Europaeus ei murteiden taistelussa halunnut asettaa mitään murretta toista paremmaksi, hänen itäsuomalainen murretaustansa kuitenkin kuvastuu eräissä muoto-opin seikoissa.

Vuonna 1847 Europaeus kirjoitti talteen saamistaan runoista Lönnrotille ja päätti kirjeensä innostuneesti (kirje joulukuussa 1847, Niemi 1903: 82): »Näistä lauluista saadaan kieleen pi'an sanoen uusi sia (casus). Jo painettuhun laulukokoukseen panin varta vasetin laulun: *Läksin linnahan likaksi*. Kuin siinäkin niin on Reinholmin keräyksissä eräässä paikoin "En mä joutanut kotonta, Emon ainoan *apunta'*". Kuulin minä toisessakin laulussa sanoja *laulajanta, nuorenta*, mutta en silloin saanut niitä kirjoitetuksi. Kuin vaan tulevat enemmän tutuiksi niin kyllä ruvetaan jo käyttämäänkin —.» Europaeus oli näin ensimmäinen, joka esitti eksessiivin ottamista kirjakieleen. Itse hän myös toteutti ideaansa mm. ottamalla eksessiivimuotoja sanakirjaansakin. Niinpä seuraavien ruotsin sanojen selityksissä on myös eksessiivimuoto: *hemifrån* 'kotoa, kotonta', *deraf* 'siitä, siintä', *bakifrån* 'takaa, takanta', *fjerran ifrån* 'kaukaa, kaukanta, etäältä, loittoa'. — Ajatus eksessiivin tuomisesta kirjakieleen on elänyt pitkälti 1900-luvulle asti (Särkkä 1969: 38—42).

Itäsuomalaisena Europaeus myös asettui kannattamaan abessiivin päätteiden geminaatillisuutta ja monikon 1. genetiivin käyttöä 2. genetiivin asemesta. Lisäksi hän suositti ja itse käyttikin preesensin monikon 3. persoonan pitkävo-

kaalisia muotoja *tuleevat, oppiivat, katsoovat*, jollaisia tavataan Savitaipaleen seudun murteessa. (Esim. 1847 d: n:o 19 s. 3, n:o 20 s. 1—2.) Mitään suosittamaan itämurteisuuksia Europaeus ei kuitenkaan halunnut kirjakieleen nimenomaan niiden itäisyyden takia, vaan tavoitteena oli ennen muuta kielen selkeys. Perusteluissa hän vetosi juuri selvyysyihin: abessiivi eroaa geminaattallisena paremmin partitiivista, ja pitkävokaalisia preesensmuotoja käytettäessä saadaan eroon esim. preesens *oppiivat* ja imperfekti *oppivat*. Kielen vapaa vaihtelu, joka ei kannattanut merkitystä — esim. monikon genetiivin monimuotoisuus — tuntui Europaeuksesta tarpeettomalta ja sekavalta. Myös muotojen tai sanojen homonyymisyys häiritsi häntä. Ihanteena oli säännöllinen ja mahdollisimman poikkeukseton kieli, jossa yhtä muoto-opillista kategoriaa ilmaistaisiin yhdellä muodolla. Europaeus kirjoitti: »Kielemme erinomaisen täydellinen rakennus ja säännöllisyys, on sen suurimpia kunnioita, ja millä kielellä heikompi rakennus ja säännöllisyys on, sillä on sen vuoksi arvokin heikompi.» (1847 d: n:o 20 s. 2.)

Europaeus piti kielenkäytön ja kieliopin kysymyksiä niin tärkeinä, että suunnitteli 1840-luvulla kieliopin kirjoittamista mahdollisesti yhdessä yliopiston silloisen venäjän kielen lehtorin Matias Akianderin kanssa (kirje Lönnrotille elokuussa 1846, Niemi 1903: 43). Suunnitelma tosin jäi, mutta toistakymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1862, Europaeus teki Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle tarjouksen »Suomalaisten kirjoitusmiesten ohjekirjan» kirjoittamisesta. Kyseessä olisi ilmeisesti ollut jonkinlainen oikeakielisyysohjekirja tai kirjoittamisen opas; tarjouksessaan Europaeus sanoo, että teos olisi tarkoitettu »varsinkin kirjoituspuvun ja sanoittelemisen oppimista varten». Seura ei kuitenkaan halunnut sitoutua teoksen kustantamiseen, ennen kuin olisi saanut käsikirjoituksen nähdäkseen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelut v. 1861—1862, Suomi II: 2 s. 225—226.) Näyttää siltä, että kieltävästä vastauksesta huolimatta Europaeus ryhtyi toteuttamaan aiettaan; vuonna 1864 hän näet kirjoitti August Ahlqvistille rupeavansa kirjoittamaan ohjekirjaansa, koska oli saanut sille jo kustantajankin (kirje 13. 4. 1864, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto). Teos ei kuitenkaan ole ilmestynyt, eikä käsikirjoitusta ole Europaeuksen säilyneiden käsikirjoitusten joukossa.

Siitä, minkälaista kielenkäyttöä Europaeus piti hyvänä, antaa käsityksen ohje, jonka hän kirjeessä antoi Jaakko Länkelälle (2. 3. 1859, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto):

Mutta yhtä minä Sinulle muistutan, että ota' Sinä ja vapauta' Sinä itsesi kokonaan niistä kahleista irti, jotka estävät monen kirjoitustavasta sen luonnollisen sopivaisuuden, mikä tavallisella kansan omalla puheen tavalla aina on, ja opi' Sinä kirjoittaissasikin käyttämään samaa konstailemattointa ajatuksen juoksua, kuin niinkuin Sinä tuvan penkillä puhellessasikin käyttäisit. Usko' Sinä minua, se se kirjoitustavassa konstia onkin, että

D. E. D. Europaeus kirjasuomen kehittäjänä ja kielentutkijana

osata⁴ perin pohjin kaikkia konstia välttää⁴ ja saada sen niin juoksemaan, että se menee ihan kuin itsestään.

Omasta suomen kielen taidostaan ja tuntemuksestaan Europaeus oli hyvin varma. Vuonna 1850 hänelle oli esitetty ajatus, että hän voisi hakea Helsingin yliopistoon perustettua suomen kielen professuuria. Castrénille kirjoittamassaan kirjeessä Europaeus kyseli, voisiko viran saanti ilman oppiarvoa tulla kyseeseen; suomen kielen tuntemuksensa hän sitä vastoin katsoi tehtävään hyvinkin riittävän (kirje 25. 5. 1850, Niemi 1903: 157—158).

5. »Äännöskuvat ylösajatellunna D. E. D. Europaeus»

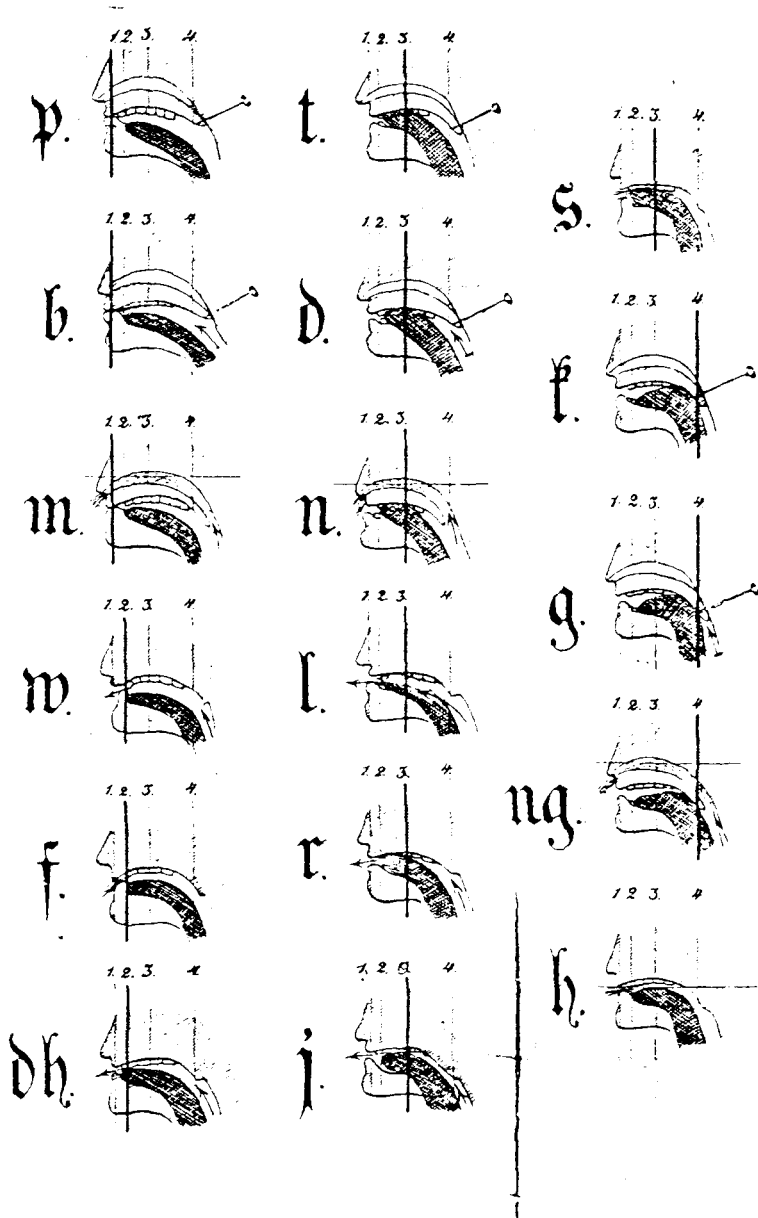
Vuonna 1857 ilmestyi vaatimaton lehtinen »Suomalaisten puustavein äännöskuvat ylös-ajatellunna D. E. D. Europaeus». Kyseessä on äännekuvasto, jossa profiilipiirrosten avulla esitetään, millainen ääntöelinten asento on suomen eri äännteitä tuottaessa. Europaeuksen mallina on ilmeisesti ollut vastaavanlainen saksalainen taulukko (Salminen 1906: 115), mutta Suomessa teos on ensimmäinen lajiaan.

Koska äännekuvasto on vain kuvataulu, siitä ei ilmene, mikä sai Europaeuksen tähän työhön: puhdas tieteellinen kiinnostus vai käytännölliset tavoitteet. Käytännön työhön Europaeus kuitenkin kuviaan sovelsi. Vuonna 1860 hän kokeili niitä puheen opetuksessa Turun kuuromykkäinkoulussa. Tulokset olivat lupaavia: lyhyessä ajassa opetettavat kykenivät kuvien avulla oppimaan kaikkien suomen äänneiden tuoton (Europaeuksen kirje Gabriel Reinille, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto; Turun kuuromykkäinkoulun opettajan C. O. Malmin todistus Europaeukselle, Europaeuksen kokoelma museovirastossa). Lähteistä ei käy selville, miten kuvat olivat opetuksessa apuna. Europaeuksen käsikirjoitusten joukosta museoviraston kokoelmasta löysin sen sijaan pienen paperilapun, johon oli kirjoitettu yksinkertaisia ääntämisharjoituksia ja pari kommenttia kuuron oppilaan virheistä. Vuonna 1861 Europaeus pyrki Turun kuuromykkäinkouluun opettajaksi ja sai koulun johtokunnalta puoltolauseen hakemukselleen (kopio koulun johtokunnan kokouksen pöytäkirjasta 19. 6. 1861, Europaeuksen kokoelma museovirastossa). Jostain syystä hänestä ei kuitenkaan tullut koulun opettajaa.

Europaeuksen äännekuvasto ei omana aikanaan saanut minkäänlaista huomiota, ja myöhemminkin se on jäänyt unohtuksiin. Sitä, miten uraauurtava työ oli kyseessä, kuvastaa se, että seuraava vastaavanlainen teos ilmestyi Suomessa vasta runsaat sata vuotta myöhemmin (Sovijärvi 1963), kun käytävissä jo oli valokuvia ja mittauslaitteita eikä piirroksia tarvinnut pelkästään »ylösajatella». Europaeus on myös ensimmäisiä, jotka Suomessa ovat ajatelleet puheenopetusta kuurojenkoulun oppiaineeksi (Nordman 1903: 67).

*Suomalais-ven. puustavein äännöskuvat
ylös-ajatellunna*

D. E. D. Europaeus.

Osa Europaeuksen äännekuvastosta.

6. Suomen kansan juuret

Europaeuksen tutkimusten pääkohteeksi nousi jo 1840-luvun lopulla suomalais-ugrialaisten kansojen ja kielten menneisyys. Siihen hänet johdattivat ajan henki, esikuvat ja omat runon- ja kielentallennusmatkat heimokansojen pariin.

1800-luvun puolivälissä hyväksyttiin yleisesti Castrénin käsitys suomalais-ugrialaisten kansojen vanhimmasta yhteisestä asuinpaikasta ja kielten sukulaissuhteista. Castrénin mukaan alkukoti oli sijainnut Keski-Aasiassa Sajanin vuoristossa ja Altain länsirinteillä ja kielet olivat sukua altailaisille (1858: 126—142). Myös Europaeus asettui aluksi varauksettomasti kannattamaan tätä ajatusta. 1840-luvulla hän toivoi pääsevänsä Castrénin matkakumppaniksi Siperiaan, ja matkatoiveita kannusti eniten mahdollisuus löytää Keski-Aasiasta suomensukuista väestöä (esim. Salminen 1906: 79—80 ja Europaeuksen kirje G. Reinille 28. 4. 1846, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto). Todisteita tällaisesta suomalais-ugrilaisesta kansasta tuntui esittävän tuonaikainen kirjallisuus: mm. saksalaisen maantieteilijän Carl Ritterin teoksesta »Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte des Menschen» Europaeus oli lukenut Keski-Aasiassa ajanlaskun alussa asuneista vaaleista ja sinisilmäisistä usuneista ja tinglingiläisistä, joilla oli oma erikoinen kielensä. Europaeus päätteli, että kyseessä voisivat olla suomalaisten heimolaiset. Tästä vanhasta sukulaiskansasta hän uskoi Aasiaan voineen jäädä joitakin kansansirpaleita, joiden kielen hän arveli saattaneen säilyä hyvin muuttumattomana ja suomea muistuttavana, olivathan hänen tuntemansa lähisukukieletkin varsin vähän loitonneet suomesta, vaikka monia niistä puhuttiin keskellä venäjänkielisiä seutuja. Jopa vanhaa suomenkielistä kirjallisuutta Europaeus haaveili Keski-Aasiasta löytävänsä, koskapa Ritter mainitsi usunilaisten olleen kirjoitustaitoisia. (1847 f: n:o 3 s. 1—2, n:o 4 s. 1—2; kirje Lönnrotille 27. 11. 1846, Niemi 1903: 49—50.)

Melko pian Europaeuksen kuitenkin veivät uudenlaisiin käsityksiin hänen omat tutkimuksensa. Niissä hahmottuu kaksi päälinjaa: toisaalta suomalais-ugrialaisten paikannimien tutkimus ja kansojen muinaisten asuinalueiden selvittely paikannimien avulla, toisaalta suomalais-ugrialaisten sanasto- ja taivutusainesten vertailu muiden kielten vastaaviin aineksiin ja kielikunnan sukulaissuhteiden ratkaiseminen tältä pohjalta.

Paikannimistä Daniel Europaeus kiinnostui 1840-luvun puolivälissä, ja kiinnostus jatkui sammumattomana hänen elämänsä loppuun asti. 1840-luvulla oli hyvin yleisesti alettu pitää nimistöntutkimusta tärkeänä ja useat tutkijat käyttivät paikan- ja henkilönnimiä todisteina suomalais-ugrialaisten kansojen historiaa selvitellessään (Branch 1973: 252). Europaeus rupesi kokoamaan venäläisiä karttoja ja keräämään niistä nimiä, jotka eivät voineet olla venäläistä alkuperää (esim. kirjeet Lönnrotille 30. 9. 1846, Reinholmille 28. 12. 1847, 3. 1.

1848, 11. 4. 1849 ja Castrénille 11. 9. 1849, Niemi 1906: 45, 83, 89, 124, 133—134; Europaeuksen kokoelmassa museovirastossa on suuri määrä paikannimiä). Hän päätteli, että kyseessä olivat suomalais-ugrilaiset nimet, ja uskoi, että jos saataisiin selville niiden levikki, saataisiin selville myös suomalais-ugri-laisten kansojen muinaiset asuinalueet. Syksyyn 1849 mennessä Europaeus oli poiminut jo noin 3 000 paikannimeä (kirje Castrénille 11. 9. 1849, Niemi 1906: 134). Myös keruumatkoillaan hän merkitsi muistiin nimistöä, ja kun hän vuonna 1850 laati Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa varten ohjeet runojen ja satujen kerääjille, hän niissäkin kehotti kyselemään myös »historiallisesti mielenkiintoisia» nimiä ja kirjoittamaan tarkoin muistiin myös nimien selitykset. Erityisen tärkeinä hän piti nimiä, joihin sisältyi jokin sanoista *Hüsi*, *Lappi* tai *Jätti*. (Kirje Suom. Kirj. Seuralle 5. 6. 1850, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto.) Ehkä Europaeus kartutti aineistoaan myös virallista tietä, sillä vuonna 1875 hän kirjoitti Yrjö Koskiselle, että Venäjän tilastokeskus on hänen pyynnöstään painattanut kiertokirjeen, jossa kehoitetaan keräämään paikannimiä kaikilta Keski- ja Pohjois-Venäjän seuduilta (kirje 27. 12. 1875, Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto). Paitsi Venäjältä Europaeus kokosi nimistöä myös Suomesta ja Ruotsista (ks. mm. hänen esityksiään 1868 ja 1870 a).

Tärkein Europaeuksen paikannimiä käsittelevä teos ja samalla hänen pääteoksensa on Suomi-kirjassa (II: 7, 8) vuosina 1868 ja 1870 ilmestynyt laaja tutkimus »Tietoja suomalais-ungarilaisten kansain muinaisista olopaikoista». Siinä Europaeus pyrkii paikannimien valossa selvittämään ostjakkien ja syrjäänien muinaisia asuinalueita, joiden uskoi ulottuneen Suomeen asti. Ostjakkeja on hänen mukaansa muinaisina aikoina asunut Suomessa lähinnä Oulun läänissä ja Lapissa, syrjäänejä kaikkialla maassa. (1868: 17.) Tätä todistavat Europaeuksen käsityksen mukaan lukuisat Suomen paikannimet. Alkuperältään ostjakkilaisia nimiä Europaeus luettelee yli 300. Luettelossa ovat mm. *-inki*, *-inka*, *-enka* -loppuiset nimet, esimerkiksi *Karunki* ja *Turenki*, *-ja*, *-jä*, *-io*, *-iö* -loppuiset nimet, esimerkiksi *Lohtaja* ja *Tornio*, ja muista nimistä mm. *Imatra* ja *Päijänne*. (1868: 171—189.) Suomen syrjääniläisperäisiä nimiä Europaeus esittelee yli 80. Näitä ovat esim. *-ua*, *-yä* ja *-va*, *-vä* -loppuiset nimet, esim. *Lapua*, *Jurva* ja *Kerava* (1870 a: 102—105); teoksen täydennysosassa (1870 c) Europaeus tosin päätyy siihen tulokseen, että myös hänen syrjääniläisinä pitämänsä nimet ovat ugrilaisia.

Useisiin Europaeuksen nimiluetteloissa oleviin nimiin ovat myöhemmätkin tutkijat tunteneet kiinnostusta. Monet nimet ovat silti tyydyttävää etymologiaa vailla. Vaikka onkin arveltu, että nimistössämme voisi olla joihinkin tuntemattomiin esihistoriallisiin kieliin kuuluvia aineksia, Europaeuksen ostjakkilais- ja syrjääniläisioletukset eivät ole saaneet kannatusta. Mutta joskin erilliset etymologiat ovat arvottomia, on Europaeuksen paikannimitutkimuksessa nykyaikaisiakin piirteitä. Hän esimerkiksi pyrki tarkastelemaan ryhmänä nimiä,

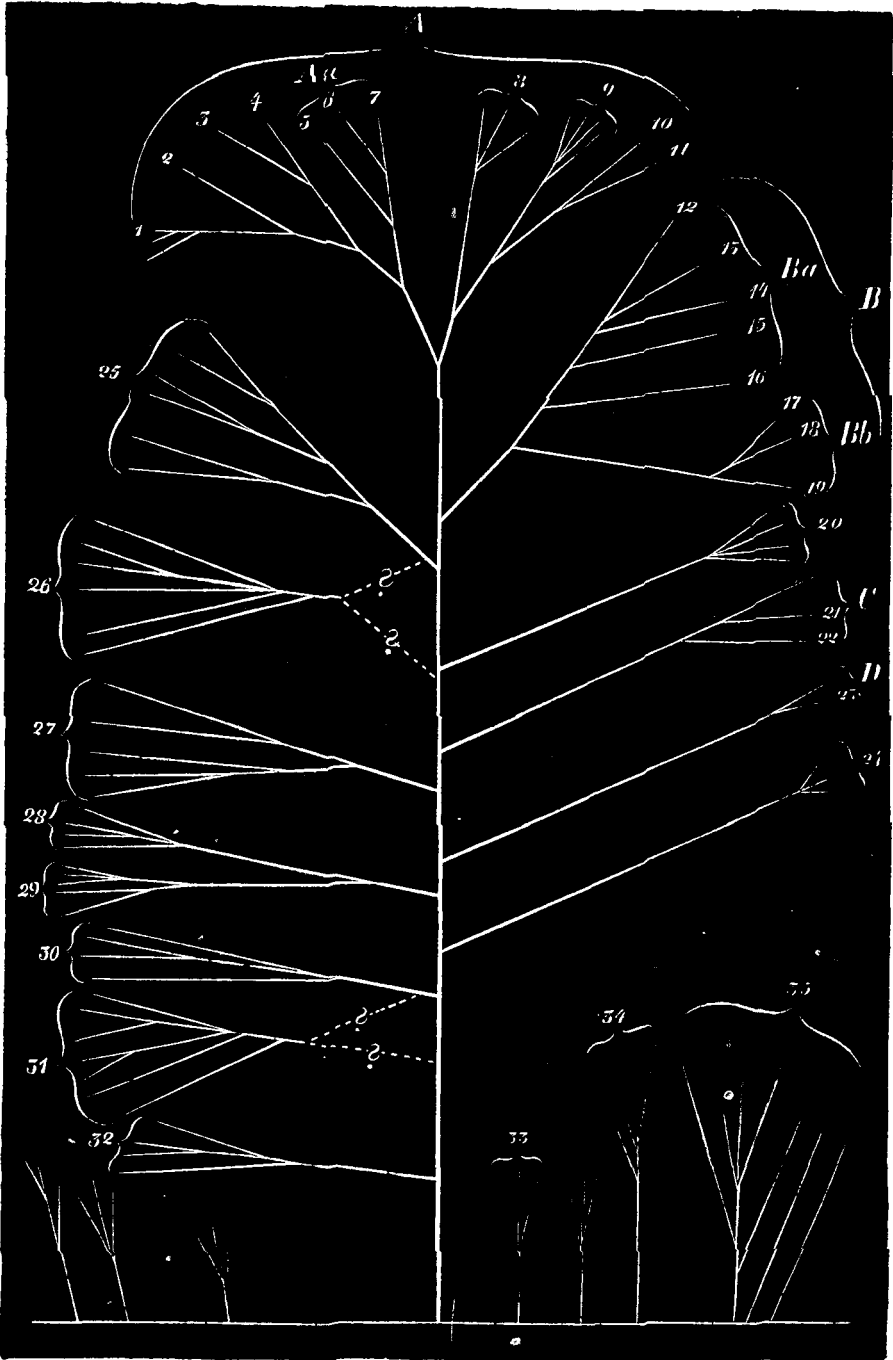
joissa havaitsi yhteisen johdinaineksen tai lopun. Oikeaan on osunut myös havainto, että useat nimijohtimet ovat voineet kehittyä nimeen kuuluneista appellatiivisista elementeistä. Europaeus esim. yhdisti useissa nimissä esiintyvän *-io*-johtimen sanaan *joki*, kuten tehdään nykyisinkin (esim. Nissilä 1962: 94—95), tosin tietysti olettamatta ainekselle ostjakkilaista alkuperää kuten Europaeus teki. Varsin aiheellisesti Europaeusta on pidetty Suomen paikan-nimitutkimuksen uranuurtajana (Ojansuu 1920: V).

Laajimman osan Europaeuksen kielitieteellisessä tuotannossa muodostavat suomalais-ugrilaisten kielten sukulaisuussuhteita käsittelevät kirjoitukset. Näistä tunnetuimpia ovat lukusanatutkimukset, joita hän julkaisi artikkeleina ja suurina lukusanatauluina (esim. 1853 a, 1863 a ja b, 1870 b, 1871, 1877—1878). Niissä hän vertailee suomalais-ugrilaisten ja muiden kielten lukusanoja, rekonstruoii niille olettamansa lähtömuodot ja pyrkii päättelemään kielten keskinäiset suhteet.

Päätavoitteena näissä vertailuissa oli osoittaa kielikuntamme olevan varsin läheistä sukua indoeurooppalaisille kielille. Europaeus selitti suomalais-ugrilaisten ja indoeurooppalaisten kielten pohjautuvan samaan kantakieleen; suomalais-ugrilaiset kielet olisivat tästä yhteydestä kaikkia indoeurooppalaisia haaroja varhemmin eronnut haara (esim. 1862: 59; 1863 b: 26—27). Europaeus siis hylkäsi teorian uralilaisten ja altailaisten kielten sukulaisuudesta, jonka hän vielä nuoruudessaan oli arvelematta hyväksynyt. Samalla hän erotti kieli-yhteydestä myös samojedikielet. (Esim. 1853 a: 32; 1862: 59; 1863 b: 26—27; 1871: 6—8.)

Kielten keskinäisiä suhteita Europaeus ensimmäisenä Suomessa esitti sukupuun avulla (esim. 1863 a ja 1863 b). Mallin hän oli saanut Schleicherin puusta, joka kuvasi indoeurooppalaisten kielten sukulaisuussuhteita. Europaeuksen sukupuun on todellinen maailmanpuu, johon kuuluu lukemattomia maailman kieliä. Suomalais-ugrilainen kieliperhe jakautuu siinä kahteen päähaaraan: tšuudilaiseen, johon kuuluvat suomi, mordva, lappi, tšeremissi, syrjääni ja votjakki, ja ugrilaiseen, jonka jäseniä ovat ostjakki, voguli ja unkari. Suomalais-ugrilaisten lähimpinä sukulaisina ovat indoeurooppalaiset, ja saman puun kaukaisimpia haaroja ovat esim. malaijilais-polynesianaiset kielet, melanesialaiset kielet ja eräät afrikkalaiset kielet. Afrikkalaisiin kieliin Europaeus tunsii erityistä mielenkiintoa siksi, että uskoi Afrikassa olleen koko ihmiskunnan kehdon ja arveli maailman kaikkien kielten mahdollisesti palautuvan tuolla kantakodissa puhuttuun kieleen (esim. *Die Urheimath* s. 3—4).

Näitä tutkimuksiaan Europaeus itse piti tärkeimpänä kutsumuksenaan; hän uskoi idealistisesti, että tieto kielten sukulaisuudesta edistäisi kansojen veljeyttä ja vaikuttaisi mm. neekeriorjuuden häviämiseen (esim. kirje Pietarin keiserialliselle maantieteelliselle seuralle 1858 ja Vilhelm Thomsenille 30. 11. 1871, *Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto; Die Urheimath* s. 3—4). Tutkimustensa

Maaailman kielten sukupuu Europaeuksen mukaan (1863 a).

D. E. D. Europaeus kirjasuomen kehittäjänä ja kielentutkijana

saaman arvostelun Europaeus katsoi enimmäkseen johtuvan poliittisista syistä: suomen toteaminen indoeurooppalaisten kielten sukulaiseksi olisi merkinnyt sukulaisuutta myös slaavilaisten kielten kanssa, ja sitä eivät vastustajat Europaeuksen mielestä voineet suvaita (esim. 1862: 60—64).

Runsaasti arvostelua Europaeuksen kielivertailut jo hänen omana aikanaan saivatkin. Vuonna 1861 Europaeus jätti aiheita käsittelevän käsikirjoituksen Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisen osaston tarkastettavaksi. Osaston puolesta käsikirjoituksesta antoi lausunnon itämaisten kielten professori Vilhelm Lagus, joka yhdessä Lönnrotin kanssa oli sen tarkastanut. Lagus katsoi, että Europaeuksen tutkimuksella oli arvoa lähinnä aineskokoelmana; tutkimusten tulokset hän sen sijaan luokitteli Rudbeckin vertailujen tasoisiksi fantasioiksi. (Kopio Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirjasta 10. 5. 1861, Europaeuksen kokoelma museovirastossa.)

Eittämättä Europaeuksen kielisukulaisuuden todisteiksi esittämissä sanavertailuissa ja rekonstruktioissa on paljon epätieteellistä fantasiaa. Jo 1800-luvulla arvosteltiin sitä, että Europaeus pelkästään lukusanoissa toteamansa yhtäläisyyden perusteella teki päätelmiä monien kielten alkuperästä (esim. Donner 1872: 102). Vertailuissaan Europaeus ei kuitenkaan rajoittunut vain lukusanoihin, vaikka ne olivat kyllä näkyvin osa hänen työtään, vaan esitti teorioidensa tueksi muutakin sanastoa, esim. sukulaisnimiä (esim. 1853 a: 10—11), ja huomautti myös, että lukuisilla suomalais-ugrialaisten kielten taivutusaineksilla on paralleelleja muiden kielikuntien kielissä (esim. 1863 b: 4—5; 1871: 9—12). Osittain aivan samoihin rinnakkaisuuksiin on myöhemminkin viitattu »indouralilaisen» kantakielen todisteiksi. Teorialla, jonka mukaan suomalais-ugrialaisten kielten ja indoeurooppalaisten kielten välillä vallitsisi alkusukulaisuus, on edelleen kannattajansa, ja myös mahdollisia yhteyksiä muihin kielikuntiin etsitään jatkuvasti. Suomalais-ugrilaisen kielikunnan sisällä Europaeus sitä paitsi näki kielten suhteet nykykäsitteen mukaan oikeammin kuin aiemmat tutkijat: hän ei hyväksynyt käsitystä itämerensuomalaisten ja permiläisten kansojen lähisukulaisuudesta vaan ymmärsi suomen ja lapin liittyvän lähemmin volgalaisiin kieliin (1853 a: 32; 1871: 7).

Satunnaisten sanojen vertailusta Europaeuksen tutkimukset erottaa myös hänen käyttämänsä metodi. Europaeus oli tutustunut komparatiivisen kielitieteen tunnetuimpien edustajien Franz Boppin ja August Schleicherin teoksiin ja tähdensi suomalaisista tutkijoista ensimmäisenä äänne muutosten säännöllisyyden, »äännöslakien», merkitystä (esim. 1863 b: 2—3; 1873: 49—54). Uutta tutkimustapaa hän pyrki itse soveltamaan; sovellukset eivät tosin aina onnistuneet.

7. Europaeus kielimiehenä

Daniel Europaeus on jäänyt suomalaisen kielitieteen historiaan monitoimisena originellina. Kielivertailut synnyttivät jo 1800-luvulla pilkkanimen Indo-Europaeus-Afrikanus (Salminen 1906: 142), koska kyettiin näkemään vain liian rohkeat päätelmät eikä niihin sisältyviä uusia oivalluksia.

Monissa suhteissa Europaeus oli kielitieteilijänä pioneeri. Hän esitti ideoita, jotka vasta paljon myöhemmin toteutuivat, esim. ajatuksen johto-opin tutkimisesta ja kirjoittamisen oppaasta, tai esiintyi uudisraivaajana aloilla, jotka aiemmin olivat Suomessa miltei tuntemattomia, esim. fonetiikan tutkijana, historiallis-vertailevan metodin käyttäjänä ja paikannimien tutkijana. Uusien ideoiden saantiin ja kielitieteen kehityksen seuraamiseen Europaeus pystyi kielitaitonsa ansiosta. Hän osasi lukea eri puolilla Eurooppaa ilmestyvää kielitieteellistä kirjallisuutta, ja hänen kirjeensä ja kirjoituksensa osoittavatkin, että kuultuaan jostain uudesta tutkimuksesta hän suorastaan kuumeisen innokkaasti ryhtyi hankkimaan sitä käyttöönsä. Europaeuksella oli myös henkilökohtaisia kosketuksia useisiin aikansa kielimiehiin. Hän kävi kirjeenvaihtoa esim. Vilhelm Thomsenin, Pál Hunfalvyn, József Budenzin, József Szinnyein ja Friedrich Pottin kanssa.

Toisaalta Europaeus kuitenkin jäi tutkimuksissaan polkemaan paikoilleen eikä pystynyt irrottautumaan saamistaan ideoista. Monista asioista hän kirjoitti yhä uudelleen, ja useat tutkimukset ovat ilmestyneet jokseenkin samansisältöisinä eri kielillä. Voidaan myös sanoa, että Europaeuksen kohtaloksi koitui hänen monipuolisuutensa. Hän ei koskaan saanut minkään alan tieteellistä koulutusta; kielitieteilijänäkin hän oli itseoppinut. 1800-luvun kuluessa kielitiede alkoi yhä enemmän irrota muusta suomalais-ugrilaisesta tutkimuksesta, ja pääsy merkittäviin tuloksiin olisi vaatinut paljon parempaa metodien hallintaa kuin mihin Europaeus pystyi. Hän hajotti voimiaan moneen suuntaan ja oli viimeisiä monitieteilijöitä aikana, joka olisi vaatinut erikoistumista. Niinpä monet Europaeuksen hyvistä ideoista jäivätkin vain ideoiksi, ja toisaalta ne tutkimukset, joita hän itse eniten arvosti ja joille hän eniten uhrasi tarmoaan, ovat ajan mittaan osoittautuneet vähäpätöisimmiksi hänen tuotannossaan.

LÄHTEET

Kirjallisuus

- ANTTILA, AARNE 1931—1935: Elias Lönnrot: elämä ja toiminta. I—II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 190. Helsinki.
- a-r-k- 1835: Förslag till några mathematiska konstord i Finskan. — Helsingfors' Morgonblad 1835 n:o 98. Helsingfors.
- Bidrag till mathematiska termer. — Morgonbladet 1845 n:o 82. Helsingfors.
- Biografinen nimikirja: elämäkertoja Suomen entisiltä ja nykyajoilta. Toimittanut Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1879—1883.
- BRANCH, MICHAEL 1973: A. J. Sjögren. Studies of the North. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 152. Vammala.
- CASTRÉN, M. A. 1841: Anmärkningar rörande några ljud i Finskan. — Suomi 1841: 2. Helsingfors.
- 1858: Hvar låg det Finska folkets vagga? — Nordiska resor och forskningar V. Helsingfors.
- COLLAN, FABIAN 1847: Finsk språklära I: formläran. Helsingfors.
- DONNER, O. 1872: Öfversikt af den Finsk-Ugriska språkforskningens historia. Helsingfors.
- EUKLEIDES Mittauden Oppi-Kirja, jossa löytyy Ensimmäinen Kirja Eukliideksen Alkeista enennetty Muistutuksilla ja lisäyksillä kuin myös sovitamisilla kaikellaisiin toimituksiin, antanut HENRIK HEIKEL lehtori Tur'un Opistossa. D. E. D. EUROPAEUS Kääntänyt Suomeksi Kolmannesta Ruotsalaisesta painosta. Helsinki 1847.
- Neljä ensimmäistä Kirjaa ynnä viidennen määritykset Eukliideen Alkeista mitaustieteessä. Suom. VOLMARI KILPINEN. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 8. Helsinki 1847.
- EUROPAEUS, D. E. D. 1845: Lisää mitaustieteen nimitysanoille. — Kallavesi: bihang till Saima 1845 n:o 4. Kuopio.
- 1847 a: Herra Gottlund kirjoitustapoinensa. — Suometar 1847 n:ot 22, 25. Helsinki.
- 1847 b: Kokeita runo-opin selityksestä. — Suometar 1847 n:ot 11, 13, 14.
- 1847 c: Suomalaisen kirjakaupan edistämisestä. — Suometar 1847 n:o 31.
- 1847 d: Suomen kieli kirjallisesti käytettävänä. — Suometar 1847 n:ot 16, 18—20.
- 1847 e: Suomi. [Gottlundin Suomi-lehden arvostelu.] — Suometar 1847 n:o 6.
- 1847 f: Tutkistelemuksia Suomalaisien esi-isistä ja niiden asumapaikoista. — Suometar 1847 n:ot 1—4.
- 1847 g: Vastine. — Suometar 1847 n:o 46.
- 1848: Finsk språklära af Fab. Collan. [Arvostelu.] — Suometar 1848 n:ot 9—11, 13, 18.
- 1853 a: Komparativ framställning af de finsk-ungerska språkens räkneord, till bevis för Ungarnes stamförvandtskap med Finnarne, och den indogermaniska folkstammens urförvandtskap med den finsk-ungerska. Helsingfors.
- 1853 b: Svenskt-finskt handlexikon — Ruotsalais-suomalainen Sanakirja. Helsingfors.
- 1857: Suomalaisten puustavein äännöskuvat ylös-ajatellunna D. E. D. Europaeus. Helsinki.
- 1862: Kirjoituksia Suomen kansan tärkeimmistä asioista, suurimmaksi osaksi syrjä-sensuureista paenneita. Helsinki.
- 1863 a: Der Urstamm der indoeuropäischen Sprachenfamilie und seine vorindoeuropäischen Abzweigungen, namentlich die finnisch-ungarische. Helsingfors.

LAILA LEHIKONIN

- EUROPAEUS, D. E. D. 1863 b: Vorläufiger Entwurf über den Urstamm der indoeuropäischen Sprachfamilie und seine vor-indoeuropäischen Abzweigungen, namentlich die finnisch-ungarische. Helsingfors.
- 1868 ja 1870 a: Tietoja suomalais-ungarilaisten kansain muinaisista olopaikoista. — Suomi II: 7 ja II: 8. Helsinki.
- 1870 b: Die Stammverwandschaft der meisten Sprachen der alten und australischen Welt. Zahlwörtertabelle I. St. Petersburg.
- 1870 c: Jälkisanana kirjoitukseeni »Tietoja Suomalais-ungarilaisten kansain muinaisista olopaikoista». — Suomi II: 8. Helsinki.
- 1871: M. A. Castrén, försvarad för missförstånd från ett och för otillbörliga tillvitelser från annat håll. Helsingfors.
- 1873: Ett fornfolk med långskallig afrikansk hufvudsålstyp i norden, bestämdt till språk och nationalitet jemte Finsk-ungerska omdömen. Helsingfors.
- 1877—78: Die Stammverwandschaft der meisten Sprachen der alten und australischen Welt. Die Zahlwörtertabelle I und II. St. Petersburg.
- Die Urheimath = Die finnisch-ungarischen Sprachen und die Urheimath des Menschengeschlechtes. Helsingfors. (Ei painovuotta.)
- Finsk Terminologi i Geometrin. — Kallavesi: bihang till Saima 1845 n:o 1—2. Kuopio. Förslag till Arithmetiska Konstord i Finskan, jemte Anmärkningar rörande dess Rättsskrifning. — Mnemosyne 1820 n:o 91—93. Åbo.
- HANNIKAINEN, PIETARI 1847: Kirjallisuutta. [D. E. D. Europaeuksen geometriasuomenoksen arvostelu.] — Kanava 1847 n:o 41. Viipuri.
- ITKONEN, ERKKI 1961: Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta. Tietolipas 20. Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1986: Kielikolikka: Säkkijärven eksessiivi. — Helsingin Sanomat 26. 1. 1986.
- LÖNNROT, ELIAS 1841: Bidrag till Finska Språkets Grammatik. — Suomi 1841: 4. Helsingfors.
- Niemi 1903 = D. E. D. Europaeuksen kirjeitä ja matkakertomuksia. Julkaisut A. R. NIEMI. Eripainos aikakauskirja Suomesta. Helsinki.
- NIINIVAARA, MARTTI 1931: Kielentutkimus ja viljely. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831—1931. Suomi V: 12. Helsinki.
- NISSILÄ, VIILJO 1962: Suomalaista nimistöntutkimusta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 272. Helsinki.
- NORDMAN, A. ELIEL 1903: D. E. D. Europaeus — döfstumskolelärare. — Suomen aisti-viailiskoulujen lehti 1903: 5. Helsinki.
- OJANSUU, HEIKKI 1920: Suomalaista paikannimitutkimusta I. Turku.
- PALMÉN, E. G. 1882: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran viisikymmenvuotinen toimi ynnä suomalaisuuden edistys 1831—1881. — Suomi II: 15. Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1960: Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen: valikoima. Tietolipas 22. Helsinki.
- Ryskt, svenskt och finskt handlexikon, utarbetad på nådig befallning. Tavastehus 1851.
- SALMINEN, VAINÖ 1906: D. E. D. Europaeus. — Suomi IV: 4. Helsinki.
- SOVIJÄRVI, ANTTI 1963: Suomen kielen äännekuvasto. Jyväskylä.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset v. 1861—62. — Suomi II: 2. Helsinki 1864.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset v. 1863—64. — Suomi II: 3. Helsinki 1865.
- SÄRKKÄ, TAUNO 1969: Itämerensuomalaisten kielten eksessiivi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 291. Helsinki.
- WALLIN, J. FR. 1835: Luvuunlasku- eli Räkninki-Kirja. Turku.

Arkistot ja käsikirjoitukset

- EUROPAEUS, D. E. D. Kirjeet (alkuperäiset ja Sulo Haltosen kokoama kopiokokoelma). Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto. Helsinki.
- Käsikirjoituksia. Museovirasto. Helsinki.

D. E. D. Europaeus kirjasuomen kehittäjänä ja kielentutkijana

- KOSKIMIES, E. T. 1949: Tasogeometrian suomenkielinen termistö 1820—1869. Laudaturtyö. Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto B 694. Helsinki.
- LÖNNROT, ELIAS Elias Lönnrotin kirjekonseptit ja saamat ja lähettämät kirjeet. Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto. Helsinki.
- Lönnrotiana-kokoelma. Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto. Helsinki.
- Sitoumus suomen kielen käytäntään. Käsikirjoite. Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto B 1513. Helsinki.
- Suom. Kirj. Seuran pöytäkirjat 3. 11. 1847—16. 3. 1854. Suom. Kirj. Seuran kirjallisuusarkisto B 1613. Helsinki.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan kokoelmat. Helsinki.

Die Rolle von D. E. D. Europaeus in Sprachentwicklung und Sprachforschung

LAILA LEHIKONEN

D. E. D. Europaeus (1820—1884) wurde bekannt als vielseitiger Forscher und Vertreter der finnischen humanistischen Wissenschaften. Der Artikel beschäftigt sich mit zwei Bereichen der Lebensarbeit von Europaeus: seiner Tätigkeit im Zusammenhang mit der Entwicklung der finnischen Schriftsprache und als Pionier der vergleichenden Sprachwissenschaft.

Die Übersetzung der Geometrie des Euklid bildet die erste bedeutende Arbeit von Europaeus. Das Buch erschien im Jahre 1847 als eines der ersten Werke in finnischer Sprache über diesen Gegenstand. Die folgenden mathematischen Termini wurden dadurch in der finnischen Sprache eingeführt: *kehä* 'Kreis(linie)' (eigtl. 'Rahmen, Umkreis'), *suunnikas* 'Parallelogramm' (Abl. von *suunta* 'Richtung'), *tilavuus* 'Rauminhalt' (Abl. von *tilava* 'geräumig', *tila* 'Raum') und *parillinen* 'paarig, gerade' (Abl. von *pari* 'Paar').

Den wesentlichsten Einfluß auf die Entwicklung der Lexik der finnischen Schriftsprache übte Europaeus durch seine Wörterbucharbeiten aus. Am wichtigsten davon ist das 1853 erschienene Schwedisch-Finnische Wörterbuch, dessen Hauptherausgeber er war. Unter den darin enthaltenen finnischen Wörtern finden sich mehr als 200, die als Erstbelege gelten. Obgleich Europaeus Neologismen gegenüber vorsichtig, ja sogar ablehnend eingestellt war, sind in seinen eige-

nen Schriften 16 Wörter zum ersten Mal belegt, z. B. *johto-oppi* 'Derivationslehre' (eigtl. 'Leitungslehre'), *kertosäe* 'Refrain, Parallelvers' (eigtl. 'Wiederholungsvers'), *kielivirhe* 'Sprachfehler', *omistusliite* 'Possessivsuffix' (eigtl. 'Besitzanhang'), *todennäköinen* 'wahrscheinlich' (eigtl. 'wahr aussehend').

Europaeus gehörte zu den Begründern der Zeitung *Suometar*. In diesem Blatt nahm er zu zahlreichen wichtigen Sprachfragen seiner Zeit Stellung und behandelte u. a. die Bezeichnung der schwachen Stufe von *t* und *k* sowie die Schreibweise der Wörter mit Auslautgemination. Ferner äußerte er seine Meinung über Fragen der Formenlehre. Sein Ideal bildete eine regelmäßige Sprache möglichst ohne Ausnahmen, in der eine morphologische Kategorie durch eine Form ausgedrückt würde. Im damaligen Kampf der Dialekte hinsichtlich der Entwicklung der Schriftsprache plädierte er für einen Kompromiß und war der Ansicht, die Schriftsprache müsse gleichmäßig auf Elementen aus den verschiedenen Dialekten aufbauen.

Im Jahre 1857 veröffentlichte Europaeus einen Lautatlas, wo anhand von Profilzeichnungen dargestellt wird, wie die Stellung der Artikulationsorgane bei der Aussprache der verschiedenen Laute aussieht. Das Buch war das erste einschlägige Werk in Finnland; erst über hundert Jahre später erschien die nächste entsprechende Veröffentlichung.

In den 1840er Jahren richtete Europaeus sein Interesse immer mehr auf die Vergangenheit der finnisch-ugrischen Völker und Sprachen. Seine Untersuchungen weisen zwei Hauptlinien auf: einmal die Untersuchung der finnisch-ugrischen Ortsnamen und mit ihrer Hilfe die Klärung der alten Siedlungsgebiete der betreffenden Völker, zum andern der Vergleich der finnisch-ugrischen Lexik und Flexion mit den entsprechenden Elementen bei anderen Völkern und die Klärung der Verwandtschaftsverhältnisse der Sprachgemeinschaft auf dieser Basis. Europaeus wollte in erster Linie die enge Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachgemeinschaft mit den indogermanischen Sprachen beweisen. Er lehnte die Idee von Castrén über eine Verwandtschaft zwischen den finnisch-ugrischen und den altaischen Sprachen ab und klammerte auch die samojedischen Spra-

chen aus. Die Urheimat aller Völker und Sprachen der Welt lag seiner Meinung nach in Afrika.

In vieler Hinsicht wirkte Europaeus in seinen wissenschaftlichen Untersuchungen als Pionier. Die Verwandtschaftsverhältnisse der Sprachen wurden in Finnland zuerst durch ihn mit Hilfe eines Stammbaumes dargestellt; er gehörte auch zu den ersten Anwendern der historisch-vergleichenden Methode. Seine Vielseitigkeit wurde ihm jedoch zum Verhängnis. Er verzettelte sich und gehörte zu den letzten Polyhistoren zu einer Zeit, die bereits eine Spezialisierung verlangt hätte. Die finnische Sprachwissenschaft begann sich im Laufe des 19. Jh. immer mehr von der sonstigen finnisch-ugrischen Forschung zu lösen; bessere Resultate hätte Europaeus nur erzielen können, wenn er methodisch sicherer gewesen wäre.